

УДК 94(477.8)

ЯЦЕЧКО СВІТЛАНА
ЯЦЕЧКО ТЕТЯНА

РОЗСТРІЛ В'ЯЗНІВ У ЛУЦЬКІЙ ТЮРМІ 23 ЧЕРВНЯ 1941 РОКУ В СПОГАДАХ ОЧЕВИДЦІВ

Процес розкриття українськими науковцями чисельних “білих плям” в історії України ХХ ст. триває трохи більше десяти років. За такий порівняно невеликий час, уже можна засвідчити чималі здобутки у цій справі.

На сьогодні однією із нерозкритих до кінця сторінок історії є тема насадження основ комуністичної тоталітарної системи на Волині восени 1939 – влітку 1941 рр. До найтрагічніших подій того часу відносяться ті, що пов’язані з розстрілом кількох тисяч в’язнів Луцької тюрми у червні 1941 р. Виконавцями цього злочину стали працівники народного комісаріату внутрішніх справ - НКВС.

Нині завдяки розбудові національної державності в Україні тема розстрілу стає доступною для вивчення. Це зумовлене в першу чергу тим, що сучасне суспільство прагне дізнатися правду про перебіг подій червня 1941 р. Так, звернення до теми розстрілу 1941 р. – це данина поваги мільйонам українців, які зазнали знуцання від сталінського тоталітарного режиму.

Аналізуючи джерела та літературу по даній проблематиці варто згадати, що про розстріл у Луцькій в’язниці на фоні сталінських репресій у Західній Україні згадує І. Білас у своїй книзі “Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз”¹. Ці трагічні події описує В. Вербич у статті “Не зрікшись хресної дороги”, опублікованій на сторінках “Народної трибуни”², а також деякі інші публіцисти. Разом із тим ніхто із впевненістю не може сказати, коли всі питання піднятої нами теми будуть остаточно висвітлені. Адже з року в рік відкриваються двері архівів – і не тільки, так би мовити, вхідні двері, а й потаємні. Кожного разу дослідник

опиняється перед новими фактами, сприймати які без долі схвилювання просто неможливо.

Зацікавленість цими трагічними подіями зумовлена бажанням показати потворні риси сталінізму, і цим самим не допустити його повернення. Зараз, коли тема нищення українського народу всебічно вивчається, коли відкрились недоступні раніше архіви, з багатьох публікацій можемо дізнатися, як фабрикувалися справи на “ворогів народу”, як відбувалося їх масове знищення. Невід’ємною трагічною сторінкою тих жахливих років були події у Луцькій в’язниці 23 червня 1941 року.

Основну групу джерел під час дослідження становили спогади очевидців³, публікації окремих документальних збірників⁴.

Вересень 1939 р. приніс кардинальні зміни у життя мешканців західноукраїнських земель, у тому числі й Західної Волині. Місцеве українське населення сподівалось, що відійшла у минуле польська влада, а з нею – пригноблення, зневажливе ставлення до українства як до людей другого сорту. Радянських бійців зустрічали як визволителів – хлібом та сіллю. Новий режим намагався надати собі демократичного вигляду. Але паралельно з реформами почали знищувати створені західними українцями політичні, соціально-економічні та культурні інфраструктури. Незабаром після свого приходу працівники НКВС заарештували і депортували у східні райони Радянського Союзу західноукраїнських політичних лідерів. В цей час припинили свою діяльність читальні та бібліотеки товариства “Просвіта”.

Поведінка чисельних радянських чиновників, які потоком прибували у Західну Україну, зробила багато чого для складання негативного образу нового режиму. Представники нової влади, які всюди говорили, виключно російською мовою, швидко розсіяли ілюзію про їх “українськість”. Не заставили себе довго чекати масові репресії, арешти, в результаті яких тюрми були переповнені.

Політичний терор 20 – 50-х рр. на Україні був відкритою протинародною війною, яка проходила з використанням підступних методів, шляхом

насильницького залучення населення до співпраці з репресивно - каральними органами.⁵

За що ж людей садили у тюрми? Чи були в'язні такими злочинцями? Навпаки, були люди, проти яких ще навіть не було звинувачень. Вина їх полягала в тому, що хтось посварився за межу або був старостою у церкві, чи зберігав у хаті українські книжки та газети, чи висловив свою думку, чи читав вірші Тараса Шевченка. Подібні речі були злочином, сліди якого неодмінно потрібно було змивати кров'ю.

Найжахливіші події розгорталися вже безпосередньо в тюрмі, так зі спогадів в'язнів дізнаємося, що потрапляючи до тюрми, люди втрачали свідомість від браку повітря. Навіть сильні молоді сільські парубки, не витримували. Вночі спали "валетом". Для того, щоб повернутися з боку на бік, потрібно було будити сусіда. На другому поверсі в камері вже було більше сорока чоловік. Там, вдень не давали спати, а вночі викликали на допити: хто вербував, які шпигунські дії виконував, що планувалося проти Радянської влади.⁶

В той день Григорій разом з Миколою Куцаєм, Михайлом Покривкою і Михайлом Галайдою прийшли у польську родину Логків до свого друга Івана. Розмовляли, слухали нові платівки. Коли раптом відлетіли вбік двері і на порозі стали незнайомці.

- Збирайтеся ! І то швидко!
- Куди? За віщо?
- Куди треба. А за віщо – розтолкують .

Їх повезли у Володимир-Волинську комендатуру. Вели через вулицю, як хтозна яких бандитів – біля кожного двоє з гвинтівками по обидва боки і один ззаду. З Володимир-Волинського відправили в Луцьк. А там пояснили: виявляється хлопці вивчали німецьку мову, щоб втекти за Буг. А чого ж іще можна збиратися у хаті? Отож стаття 54 – "а".⁷

Інший в'язень Василь Новоселецький навчався у польській школі, потім

пішов до польського війська. За роки Другої Речі посполитої вів активну боротьбу за незалежність України, активно допомагав членам КПЗУ, до якої сам належав. Вітав прихід Радянської Армії, але на початку 1941 року попав у підозру. Так, в його жакеті було знайдено записку такого змісту “Бей жидов, спасай Россию”. Після цього його заарештували і відправили до Луцької тюрми. На початку Великої Вітчизняної війни його засудили ⁸.

22 червня 1941 року нацистська Німеччина несподівано напала на СРСР. Поспішний відступ Червоної Армії мав трагічні наслідки для тисяч політичних в'язнів у тюрмах Західної України. Не в змозі вчасно евакуювати їх, протягом тижня з 22-го по 29-е червня 1941 року НКВС провів масове винищення в'язнів без огляду на те, які звинувачення проти них висувалися. Подібні вбивства відбулися у тюрмах міст Львова, Станіслава, де за підрахунками загинуло близько 10 тисяч в'язнів, Рівного і Луцька – 5 тисяч. Ці покарання поглибили відразу західних українців до радянської влади.

Ось як розпочалася війна для в'язня Тарас Присяжного: “В'язнів суботу 21 червня, вдень, була дозволена прогулянка, повиходили ми з камер, тільки-но почали розмірено прогулюватися по в'язничному подвір'ї, як побачили два літаки, які кружляли над містом. “До камер! До камер!” – почули ми викрики команди. Вночі о 2-ій чи о 3-ій годині в'язні почули гудіння літаків, що пролітали над ними. Подумали спершу, що це тренування. Але коли крізь решітки придивились, то побачили, що це ворожі німецькі літаки. За годину почулося гудіння моторів. Потім лунали вибухи бомб в напрямку мостів над річкою Стир. Від цього шуму здригались стіни в'язниці.⁹

Одна бомба влучила в'яз дерев'яне приміщення комендатури перед входом до в'язниці. Вона знищила будинок, так лишилася величезна яма. Тоді загинула вся управа в'язниці. Друга бомба впала щільно біля північного краю в'язниці, розваливши стіну верхнього поверху. Із-за уламків в'язні вийшли з камер та спустилися вниз. Багато вартових добровільно піддалися і зразу ж віддали ключі від коридорів і камер і інші порозбігалися, хто-куди. Відмикали

коридори й камери. Усі поспішали на вулицю. Тоді у багатьох виникла думка, що треба розсіятися між людьми по околицях. Але незабаром в'язні довідались, що виходу нема: в'язниця вже була оточена озброєними комсомольцями, якими командували енкаведисти. Біля в'язничних воріт увесь час стояла сторожа, озброєна рушницями, яка не дозволяла нікому наблизитися до в'язниці. Так минув знаменний день 22 червня.

Понеділок, 23 червня, пройшов у неспокійному стані. Гарматна стрілянина стала виразніша.

У вівторок 24 червня, приблизно о 10-й годині ранку, перед входом до в'язниці, з'явилися вантажні автомашини, а поруч з ними танки. Наперед вийшов полковник військ НКВД і чистою українською мовою звернувся до в'язнів: "Товариші ув'язнені, вислухайте наказ тов. Сталіна і тов. Молотова - вибухла страшна війна... Лютий ворог усього людства несподівано напав на наші війська. Наші героїчні бійці мужньо відбивають напад... Закликаємо всіх стати на захист нашої любої батьківщини. Оповідчаємо, що всі особи, обвинувачені за статтями: а 54-11, а 54-12, а 54-10 і т.д., звільняються від слідства; ув'язнення і кари і скеровуються у військові частини, щоб і вони стали на захист від ненависного ворога. Отже, всі ви формуїться в дві колони, і вас відвезуть автомашинами до залізниці. Чесно служіть батьківщині в її обороні, і вам будуть прощені всі провини, станете ви знову вільними повноправними советськими громадянами..."¹⁰

Одним із важливих джерел є спогади відомого в'язня Луцької тюрми Миколи Куделі, де він згадує, що ще в суботу, 21 червня, частина в'язнів, кого викликали на допити, так і не повернулася. Видно вже тоді запрацювала машина смерті. Коли червоноармійці повтікали, в стайні знайшли трупи нещасних: їх покололи багнетами, позв'язувавши руки та ноги. Найдовша ніч з 21 на 22 червня стала, як і наступна, найдовшою ніччю в житті Миколи Куделі. Тоді в переповненій камері № 34 знемагали двісті тридцять вісім приречених. Усі розуміли ситуацію, що ось-ось війна, і до Бугу спішно підтягуються

військові частини. Коли зранку почули перші вибухи, зрозуміли, що це фашисти бомбардують Луцьк.

Зранку в тридцять четверту стукали:

- Хлопці, виламуйте двері! Ми на волі! Старі стримували: не гарячкуйте, не треба. Микола Куделя вголос гнівався:

- Дурні ви. Втікаймо, поки охоронці ховаються по підвалах. Інакше вони нас – як телят.

Вибігли з камер. І знаходив брат брата, батько сина... Та тривало так годинупівтори. Коли припинилося бомбардування, на майдан ввірвалися озвірілі наглядачі. Стріляли в кого попало, кричали:

- По камерам! По місцям! Кто из камеры ступит шаг в коридор – сразу расстрел.

Біля дверей тридцять четвертої поранений благав: “добийте або дайте води”. Хлопчак – росіянин років двадцять плакав: “Ладно, пусть погібну, но принесу тебе, дяденька, воды.” А за в’язничними стінами – знову вибухи бомб... У ніч з 22 на 23 червня можна було б порятувати багатьох. Якби українське визвольне підпілля могло передбачити звірства енкаведистів, реально оцінило обстановку і зважилося на рішучі дії.

Зранку, 23 червня, коли проміння вже вибрало пречисті краплини роси, охоронці загукали:

- Выходить с вещами.

Йшли в’язні, гриміли металеві сходи... На західному мурі помітили замасковане колесо й дуло кулемета, що виглядало з-під гілля.

- Плотней, плотней, к стенке! – зустрічали тюремники: в руках – автомати, до поясів поприв’язувані гранати.

- Бачите, нас ведуть на розстріл!?

А сусід осудливо дивився на Миколу:

- Дивуюся вам, що в цей час панікуєте. Такого не будет, що б світ на це сказав.

В'язнів ділили на дві групи: політичних – наліво, вели на західне подвір'я, інших – на східне. Гримнули двері за останнім політичним – і десь поряд загарчали кулемети, автомати, загриміли вибухи гранат. Над західним двором на висоту двох поверхів летіли шапки, шматки людського тіла, листя...

Зчинилася паніка. З півсотні тих, що були на східному подвір'ї, кинулись до північної брами. Але там їх усіх косили кулі: слухали НКВС все передбачали заздалегідь.¹¹

Тарас Присяжний розповідає наступне: “Я і троє моїх приятелів були в кутку біля паркана, і, коли почалася стрілянина, ми попадали на землю. Інші падали на нас зверху і своїми тілами захищали нас, самі ставали жертвами смертельних куль.

Стрілянина припинилася... “Кто еще живой, вставайте! Больше стрелять не будем!” – голосно вигукує хтось. Але ті, що залишилися живими, були приголомшені... Не вірять вони цим новим запевнянням і лежать на землі, намагаючись не рухатись й не подавати ознак життя... “Вставайте, а то будем на месте пристреливать!” І встає один, другий... З-під трупів поодиноці вилазять ті, що залишилися живими. Більшість поранені, жахливо обмащені кров'ю, своєю і братів своїх.

Вночі на середу знову почули голос – наказували виходити за ворота й перед мурами копати ями. Усі слухняно виконували накази. Копали яму в розі в'язничного подвір'я і ще дві ями поза мурами – там, де бомби їх вирили. Далі наказали зносити трупи і кидати до ям.

Влада тюрми стверджувала, що відпустила всіх неповнолітніх в'язнів, і розстріляли тільки тих хто був засуджений до смертної кари.

Ось як про це йдеться в спецповідомленні: “После отбора 84 указанных заключенных начальником 2-го отдела УНКГБ тов. Гончаровым, сотрудником УНКГБ Дворкиным, Начальником Тюремного отделения УНКВД тов. Станом при участии других сотрудников НКГБ и НКВД, оставшиеся на прогулочном дворе около 2000 заключенных были расстреляны. Весь учетный материал и

личные дела заключенных сожжены. Ценности, финансовые документы, штампы, печати, журналы учета заключенных и другие документы зам. нач. тюрьмы тов. Лескиным перевезены в Киев”.¹²

Із розповідей очевидців стає зрозуміло, що радянська влада обманювала людей, стараючись нікого не відпустити живим – всі були вбиті.

Про події, які відбувалися розповідає Тарас Присяжний:” У середу увесь час копали ями й зносили трупи. Хто знає, що вчинили б з нами кати, коли б ми вже закінчили цю жахливу працю. Гарматна стрілянина чулася все ближче і виразніше. І от, приблизно о годині 3-4-ій, до в’язниці під’їхали три німецькі мотоцикли й на них шість німецьких вояків. В’язничних вартових і енкаведистів було значно більше, але вони зразу ж кинулися врозтіч, а решту німці тут же, на місці, повбивали...

Після всіх страшних переживань нам, “недостріляним”, знову всміхнулася воля, і тепер уже вона не зрадила нас.¹³

Зараз важко назвати справжню кількість волинян, вбитих працівниками НКВД у волинських в’язницях. Існує думка, до розстрілу готувалися завчасно. Яскравим свідченням цього є той факт, що під час розстрілу були включені мотори, заготовлене негашене вапно для пересипання трупів у могилах.

Події 23 червня 1941 року, у Луцьку залишили великий шрам на серці кожного уцілілого в’язня. Цю подію вони будуть згадувати, як найжахливіше у своєму житті. І дякувати Богу, що залишив їх живими.

Довгі роки Радянська влада замовчувала події 23 червня у Луцьку. Все що нагадувало про в’язнів і розстріл старались знищити. Згадувати про розстріл в’язнів було заборонено. Родичі загиблих не могли відкрито говорити про події 23.06.1941 у Луцьку, адже це загрожувало їм арештом. В’язнів вважали “ворогами народу”. І бути родичем “ворога народу” не було почесно, і при найменшій непокорі владі це загрожувало арештом. Радянська влада так залякала людей, що вони дуже рідко згадували ці події.

Щоб затерти сліди могил біля в’язниці успішно турбувалася в повоєнні

роки радянська влада. В приміщенні колишньої тюрми, після її переобладнання, розмістилося музичне приміщення.

Відтоді довгі роки у колишніх камерах звучала музика Лисенка, Шопена, Чайковського, Глінки, Бетховена. Камери і камерна музика. Дивний збіг обставин. Про яку культуру можна було вести мову, коли учнів вчили високому мистецтву музики в приміщенні, просякненому кров'ю, муками наших земляків. Щоправда, слава Богу, в 1998/99 н.р. музичне училище звідти забрали. Над однією із могил розташована трансформаторна будка. На іншій розташований столярний цех. Встановлено біля тюрми, як знак трагедії, хрест. Та на місці могили, розташованої перед ним, знаходиться стоянка автотранспорту. А на одній із могил, у дворі розбита клумба, на якій росте груша, стоять лавочки для відпочинку. Що до ексгумації трупів з тих чотирьох могил на подвір'ї тюрми (одна із ям була розміром 10×4 і глибиною 3 метри) і поза ним, то цього, очевидно, зробити не вдасться.

Протягом тижня з 22 по 29 червня 1941 р. власті НКВС провели масове винищення в'язнів, їх розстріляли без огляду на справи, та звинувачення.

23 червня, з самого ранку, всі в'язні були виведені на вулицю і вишикувані перед тюрмою. Потім їх розстріляли, хто був політичним в'язнем до однієї стіни, а хто ні – до другої. Після такого поділу у в'язнів почали кидати гранати, стріляти, звичайно, дехто намагався зберегти собі життя, але не всім це вдалося, велика частина в'язнів впала біля стін тюрми. Довгий час Радянська влада замовчувала ці факти, адже це були протизаконні дії проти людей, що не заслуговували такої жорстокої участі і швидкої смерті.

Пізніше на місці смерті в'язнів зробили музичне училище, на могилах невинних людей зробили доріжки, поставили лавочки. Тоді про події 23 червня ніхто не намагався нічого казати, це була заборонена тема.

Важко зараз назвати саме конкретного виконавця злочину – звіроподібну істоту, яка видала наказ “Расстрелять”. Можна тільки сказати, що істота носила замість серця червоний партквиток. І якщо людство в Нюренберзі вже судило

одну партію, то тепер настає час міжнародного суду над іще однією, яка гордо називалася КПРС. Теперішнє покоління повинно пам'ятати їх, адже це були віддані сили українського народу, померли за свою любов до мови, історії України.

Мусимо усвідомити всім своїм єством і душею, що без Шевченківської любові до України, без нашої єдності, не прийде на нашу землю щастя і добро. А масовий розстріл в Луцькій тюрмі вважати злочином проти людства, який за нормами міжнародного права, не має строку давності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білас І.Г. Репресивно каральна система 1917-1953рр.Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн.2 –К.: Либідь, 1994. - 688с. – С.108.
2. В.Вербич Не зрікшись хресної дороги // Народна трибуна. – 1991. – 23 березня.
3. М.Куделя “Під мурами Луцької тюрми” – Л.: Надстир'я, 2001 – 132с. – С.42-52.; Записано від Новоселецького В.О., 1919 р.н., що народився в с. Хорлупи Ківерцівського р-ну, 19 листопада 1998 р.
4. Білас І.Г. Репресивно каральна система 1917-1953рр.Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн.2 – К.: Либідь, 1994. - 688с. – С.108 - 114.
5. Там же. – С.25-30
6. Н. Гуменюк Доля у терновому вінку// Народна трибуна. – 1990. – 11 жовтня.
7. Там же.
8. Записано від Новоселецького В.О., 1919 р.н., що народився в с. Хорлупи Ківерцівського р-ну, 19 листопада 1998 р.
9. Н.Гуменюк Доля у терновому вінку// Народна трибуна. – 1990. – 11 жовтня.

10. В.Вербич Не зрікшись хресної дороги //Народна трибуна. – 1991.- 23 березня.
11. Там же; М.Куделя “Під мурами Луцької тюрми” – Л.: Надстир’я, 2001. - 132 с. – С.88-94.
12. Білас І.Г. Репресивно каральна система 1917-1953рр.Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн.2 –К.: Либідь, 1994. - 688с. – С.120-128.
13. Т.Присяжний “Масові вбивства у Луцьку” //Народна трибуна. – 1990. – 30 серпня; В.Мартинюк На те ми й люди// Молодий ленінець. – 1990. – 30 червня.